

Karpiński, Rafał

"Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Studia historyczne", Władysław Smoleński, oprac. i wstępem poprzedził Andrzej Wierzbicki, Warszawa 1979 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 71/4, 867-868

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

nad Odrą, Witenberga. Został następnie wykładowcą filologii, filozofii i matematyki na uniwersytecie praskim. Nobilitowany przyjął przydomek *a Sudetis* (1553). Związany z polityką cesarstwa zaangażowany był w sprawy polskie: rozgraniczenie księstwa glogowskiego (1567) i elekcję Ernesta Habsburga. Proxenus uzupełnił wykształcenie w Lowanium, Antwerpii, Douai, Paryżu i Orleanie, gdzie uzyskał doktorat obojga praw (1564). Studia te umożliwiło mu zaangażowanie się w charakterze pedagoga Juliusza Schicka, wysłanego przez ojca Joachima, hrabiego Passawy i Weiskirchen, na naukę za granicę.

Proxenus, autor prozatorskich i wierszowanych utworów o tematyce biblijnej, historycznej i politycznej, pozostawił też łaciński dziurnik podróży do Niderlandów i Francji, którą odbył jako pedagog. Opis poświęcony peregrynacji do Niderlandów i pobytowi tam nie zachował się. Fragment dotyczący podróży z Douai do Paryża, pobytu w tym mieście i w Orleanie stanowi przedmiot niniejszej, pierwszej edycji opartej na rękopisie 48 z Biblioteki Uniwersyteckiej w Brnie.

Opis podróży, życia codziennego w obcym kraju, nauki, kontaktów z miejscową ludnością, rodakami, ojczystym krajem, sytuacji religijnej i politycznej Francji, zawiera ten ciekawy i drobiazgowy dziurnik, obejmujący okres od 28 lipca 1563 do 19 kwietnia 1564. Jest to interesujący tekst dla problematyki wprowadzanej ostatnio do naszej historiografii (A. Mączak).

Tekst dziurnika dzieli się na X rozdziałów czego nie uwzględniono w spisie treści, nie zastosowano też żywej paginy zaś indeks odwołuje się do numeru rozdziału i kolejnego w nim wiersza co utrudnia korzystanie z edycji.

R. K.

Władysław Smoleński, *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Studia historyczne*, opracował i wstępem poprzedził Andrzej Wierzbicki, „Klasyki historiografii” pod red. Andrzeja Feliksa Grabskiego, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 493.

Seria „Klasyki historiografii polskiej” Państwowego Instytutu Wydawniczego po dziewięciu tomach jakie w niej ogłoszono zmieniła szatę i nazwę. Obecna jej nazwa — „Klasyki historiografii” — pozwala przypuszczać, że będzie się składała z działu polskiego i powszechnego. Nie sądzę, żeby usprawiedliwiała to zmianę zewnętrznego wyglądu serii. Można było pozostawić „Klasyki historiografii polskiej” w niezmiennym kształcie, dla książek niepolkich stworzyć nową formułę graficzną. Pogląd tu wyrażony może ktoś uznać za przykład tępego konserwatyizmu; jednak pozostaje dla mnie niezrozumiałe jak beztrząsco odnosimy się do tworzącej się na naszych oczach tradycji.

Pierwszym tytułem nowej mutacji serii jest przedstawiana, głośna niegdyś książka Smoleńskiego. Jej pierwsze wydanie (1891) przyniosło szereg recenzji, a w jednej z nich pomówiono autora o „warcholstwo społeczne” (Sz. Askenazy). Powód do ataku na Smoleńskiego stanowił rozdział I „Umysłowość w dobie reakcji katolickiej”. Do napisania tego rozdziału posłużyły autorowi m. in. pisma autorów oświeceniowych walczących z tym co stare i wsteczne (Kołłątaj, Zabłocki). I choć Smoleński wykorzystał tu również własne badania nad epoką saską, takie podejście zaważyło na ogólnej charakterystyce umysłowości polskiej, którą ukazano w postaci karykatur. Inej. Ubolewać wypada, że historiografia nasza nie podjęła szczegółowych studiów nad tą problematyką, a ustalenia Smoleńskiego, mimo głosu zwłaszcza T. Korzona, funkcjonują nadal w literaturze historycznej.

Niniejsze wydanie opiera się na drugim, z 1923 r., poprawionym jeszcze przez Smoleńskiego. A. Wierzbicki, który opracował „Przewrót”, zwolniony był z prezentacji sylwetki Smoleńskiego i jego dorobku. Współ z M. H. Serejskim dokonał tego w wydany przez PIW „Mieszczanieństwo warszawskim w końcu XVIII w.” (1976). Jeszcze raz jednak wypada postulować by książki tej serii trafiające do wcale masowego czytelnika (nakład 10 tys.) charakteryzowano nie tylko pod kątem ich miejsca w historii historiografii, ale by wskazywano również gdzie i na ile następne badania zmieniają naszą wiedzę i poglądy. Swoistym *signum temporis* jest tłumaczenie w odnośnikach łacińskich zwrotów i terminów wplecionych

w narrację przez Smoleńskiego. Jeszcze trzecie wydanie „Przewrotu” z 1951 r. (również w PIW-ie) nie zastosowało tego rozwiązania. Tu jednak nie zawsze postępowano konsekwentnie (np. pomijając niektóre terminy, czy też pozostawiając w oryginale tytuły łacińskich dzieł) i nie zawsze też tłumacz wywiązał się szczęśliwie ze swego zadania (np. s. 37,43).

R. K.

Walentina Czernucha, *Wnutriennaja politika carizma s sieriediny 50-ch do naczała 80-ch gg. XIX w.*, Izdatielstwo „Nauka”, Leningrad 1978, s. 248.

Praca składa się z trzech osobnych szkiców dotyczących prób modernizacji ustroju Rosji, podejmowanych głównie w okresie panowania Aleksandra II. Śledząc koncepcje i projekty, które nie weszły w życie, autorka dopisuje niejako dalszy ciąg „epoki reform”. Książka nie przynosi wiele nowego materiału, ale w interesujący sposób przedstawia ukrytą walkę między liberalnymi a konserwatywnymi kołami wśród carskiej elity władzy.

Część pierwsza („Samodierżawie i priedstawitelnyje uczerieźdienija”) przedstawia losy kilku projektów powołania instytucji przedstawicielskich; były one przejawem — jak to określa autorka — „państwowego konstytucjonalizmu”. Owe bardzo ostrożne i umiarkowane projekty przedstawiali kolejno w ciągu kilkunastu lat minister spraw wewnętrznych P. Wałujew, w. ks. Konstanty Mikołajewicz, naczelnik III oddziału P. Szuwałow oraz M. Loris-Mielikow. Za każdym razem były one utracone przez konserwatystów, którzy argumentowali, iż są one niezgodne z duchem rosyjskich praw i tradycji politycznych. Oponenti twierdzili także, że Rosja nie dojrzała jeszcze do poważniejszych przemian a niekiedy grali po prostu na zwłokę, przedłużając nie kończące się dyskusje. Zdaniem autorki należy uznać, że decyzja w tych przetargach należała do Aleksandra II, który choć ze względów taktycznych nie potępiał wprost kolejnych projektów, w gruncie rzeczy był im zdecydowanie przeciwny. Jego wahania tłumaczyć też należy takimi wydarzeniami, jak powstanie styczeniowe czy „wystrzał Karakozowa” z 1866 roku.

Część druga („Problema objedinionnogo prawitielstwa”) i trzecia („Podochnodnyj nałog i jego socjalno-politiceskaja suszcznost”) ukazują te same spory konserwatystów i liberałów; warto tu podkreślić indolencję carskiej elity władzy, która nie potrafiła podjąć nawet bardzo istotnych decyzji.

Na bazę źródłową składają się przede wszystkim drukowane i rękopiśmienne dzienniki i pamiętniki działaczy państwowych (m. in. P. Wałujewa, D. Milutina i in.). Pozwala to na analizę zakulisowych zabiegów wokół kolejnych projektów reform, analizowanych skrótowo przez autorkę. W ustępie dotyczącym koncepcji Loris-Mielikowa streszczono wyniki badań P. Zajonczkowskiego (opublikowane w jego pracy „Krizis samodierżawia na rubieżu 1870—1880-tych godow”, Moskwa 1964); autorka wdaje się tu jedynie w polemikę dotyczącą trzeciorzędnych szczegółów. Na s. 30—40 wiele pisze się o wpływie powstania styczeniowego na rosyjską politykę wewnętrzną i zagraniczną. Można tu było z korzyścią sięgnąć do paru tomów serii „Powstanie styczeniowe. Materiały i dokumenty”, szczególnie do „Korespondencji namiestników”. Skądinąd przydałoby się też uwzględnienie szeregu opracowań polskich, zachodnioeuropejskich i amerykańskich.

A. S.

Dzieje Ameryki Łacińskiej t. II: 1870/1880—1929, red. Robert Mroziewicz i Ryszard Stemplowski, Polska Akademia Nauk. Instytut Historii, Książka i Wiedza, Warszawa 1979, s. 474, ilustr.

Tom rozpoczyna się rozdziałem „Ameryka Łacińska w 1875 r.”, próbą opisu „pejzażu społecznego” w skali kontynentu. Ciąg dalszy podzielono na dwie części („Stabilizacja i rozwój zależny (1870/1880 — 1910/1918)” i „Umocnianie się dominacji imperialistycznej (1910/1918 —